

Balassa Péter: *Magatartások találkozója.*
Babits, Kosztolányi, Móricz, szerk. Szarka Judit

Balassa Péter Nemes Nagy Ágnes Babits-könyvéről szóló kritikája vége felé írja azt, amit én írásom elején szeretnék idézni: „Lezárásképpen hadd mondja el a kritikus, hogy befelé haladva ebben az olvasmányban, a szokásosnál nagyobb mértékben növekedett benne *a megrendülés, a félelem s a részvét*, azok az állapotok, amelyeket a katarzis szó jelentésében emlegetnek az antikok és utódaik.” (72) Balassa életműkiadásának negyedik darabja nem a személyes érintettség miatt hívta elő bennem a részvétet és a megrendülést. Nem voltam Balassa tanítványa, nem vettem részt az ebben a kötetben valamennyire megelevenedő Móricz-szemináriumán; talán azért is furcsa lehet ebben az esetben, őtőle átvéve és őrá vonatkoztatva egy mondatot, katarzist emlegetni. Még közeli barátja, Márton László is a *Katarzis helyett tudomásulvétel* címet adta két héttel Balassa halála után írt, a Jelenkor folyóiratban megjelent írásának. Részvétről azért indokolt beszélni mégis ennek a könyvnek a kapcsán, mert ez az összeállítás egy nagyformátumú, az utóbbi időszak irodalomértését alapjaiban meghatározó, sokak által követett és gyakran támadott irodalmár személyes útjának, még inkább az út kényszerű félbeszakadásának megrendítő dokumentuma. Nem azért olvasható így, mert az életműsorozat utolsó kötete lenne, hanem azért, mert a kötetet szerkesztő Szarka Judit (az, hogy az egész sorozatnak ki is a szerkesztője, számomra nem derült ki ebből a könyvből), feltételezem, másokkal egyetértésben, úgy döntött, ebbe a kötetbe Balassának a Nyugat első nemzedéke alkotóihoz (Babits-hoz, Kosztolányihoz és Móriczhoz) kapcsolódó írásai kerülnek. Így az életműsorozatnak ebben a darabjában olvasható az utolsó, már nem megírt, hanem diktált, öt nappal a halál előtt lezárt (félbehagyott) írás, a *Lenóra papírvai*, és az utolsó műelemző szeminárium az egykori hallgatók által lejegyzett és szöveggé (ahogy Szarka Judit írja, *lehetetlen szöveggé*) formált anyaga is – mindkettő Balassa utolsó vállalkozásához, a torzóban maradt Móricz-monográfiához kapcsolódik.

Bízom benne, hogy nem csak személyes érdeklődésem jelenlegi iránya mondatja velem: ennek a Balassa-kötetnek kétségtelenül a Móriczhoz kötődő írások jelentik a legfőbb érdekességét. A Babits- és Kosztolányi-szövegek ugyanis már megjelentek egykor Balassa tanulmányköteteiben (a legtöbb közülük az 1987-es *A látvány és a szavakban*), ráadásul Balassa Móriczhoz fordulása, a realizmus újragondolására tett, félbemaradt kísérlete már nemcsak az ő személyes útjáról, de a tőle elválaszthatatlan prózafordulat „utóéletéről” és az irodalomtörténeti érdeklődésben ma tetten érhető paradigmaváltásról is sokat mondhat.

Móricz nem akkor bukkant fel Balassa írásaiban először, amikor elkezdte az előmunkálatokat a Korona Kiadó felkérésére megírandó Móricz-monográfiához: ott van már például ennek a kötetnek az *Édes Annáról* szóló, 1985-ös elemzésében is, ahol, részben Kiss Ferencre hivatkozva, a *Szegény embereket*, a *Barbárokat* és az *Árvácskát* emlegeti a Kosztolányi-regény párhuzamaiként. Az a szándék pedig, hogy olyan klasszikushoz forduljon, akit ilyen vagy olyan okokból méltatlanul elfelejtettek, alulértékelték, megfigyelhető már abban is, hogy a nyolcvanas évekbeli Balassa-írások gyakori főszereplője volt Babits, akiről a következőt állapítja meg: „1948 után évtizedekig, a *Jónás könyve* kivételével, a hivatalos kultúrpolitika őt fogadta el legkevésbé a Nyugat nagyjai közül, a szélesebb olvasótábor is őt ismerte el legnehezebben.” (10) Móricz kapcsán is kitért arra Balassa, hogy egy perifériára került, a kilencvenes évek újraolvasó vállalkozásaiban szinte nem is vizsgált klasszikusról van szó – akinél, akár Babitscsal szemben is, éppen korábbi preferáltsága járulhatott hozzá későbbi háttérbe szorulásához: „A kortárs kanonizációs törekvések arra irányulnak, hogy a hajdanában a hivatalos, szakmai figyelem peremére szorult/szorított életművek, úgymint a Krúdy-, Márai- és Kosztolányi-oeuvre kapják meg a hozzájuk méltó érdeklődést, és az egykori, realista kánon preferáltja, Móricz, napjainkban gyakorlatilag a nagyközönség és a professzionális irodalmárok világában egyaránt perifériális helyzetbe került.” (166)

„Mindig kényes dolog valakiről írni, aki valakiről írt valamit” (64), írja Balassa Nemes Nagy Ágnes Babits-könyvéről szólva – még nehezebb dolog, természetesen hozzá, olyasvalakiről kritikát írni, aki valakiről *akart írni* valamit, de nem fejezhette be. A kötet egyetlen lezárt, kidolgozott Móricz-tanulmányt tartalmaz csak (az *Árvácskáról*), az el nem készült monográfiát pedig az 1999. október 26. és 2000. május 2. között tartott, tizenkét alkalmas Móricz-szeminariumon a hallgatók által készített órai jegyzetek szöveggé „átírásából” ismerjük. Ez a Móricz-írás tehát többszörösen is közös munka, dialógusok eredménye: a lejegyzés gesztusa mellett az órákon hozzászóló hallgatók, a referálók és Balassa megállapításainak szétszálazhatatlansága is azzá teszi. Nemcsak azért jogosult mégis ennek a különös módon fennmaradt szövegnek a közlése, mert Balassa munkamód-

szerére jellemző volt, hogy szövegei végső megformálását az egyetemi órákon, az ott formálódó műhelyekből történő megvitatás utánra hagyta, felhasználva az ottani beszélgetések tapasztalatát, de azért is, mert a monográfiának ez a „vázlata” arra hívja fel a figyelmünket, hogy az irodalomról szóló szöveg (tanulmány, esszé vagy akár kritika) szükségképpen dialógusból jön létre, akár a szöveg és az értelmező, akár az értelmező és a korábbi olvasatok közti párbeszédre gondolunk. És a Móriczról megkezdett párbeszédrel, ha hihetünk Márton Lászlónak, nagyobb tervei is lehettek Balassának: ahogy Márton a már emlegetett, Jelenkor-beli emlékező írásában mondja, Balassa élete utolsó tíz évét, kimondatlanul ugyan, belső száműzetésként fogta fel, és a Móriczról elkezdett könyvében az ebből a visszahúzódásból való kitörés lehetőségét is látta. Különösen azért, és itt ismét az emlékező barátira, Márton Lászlóra kell hivatkoznom, mert ebben a monográfiában feltehetőleg az életmű kapcsán megragadható, de azon túlmutató kérdések (a nemzeti hagyomány, modernség és archaizmus viszonya, és, nem véletlenül, a magány és az elszigetelődés átélése) is előkerültek volna.

Ez a Móriczról szóló könyv azonban nemcsak Balassa pályáján hozott volna fordulatot – Balassa Móricz-konceptiója még ilyen lezáratlan változatában is összefüggésbe hozható a mai irodalomban tettenérhető „hagyományváltással”, vagy, ha óvatosabban fogalmazok, hangsúlyeltolódással. Hiszen a Balassa nevével elválaszthatatlan prózafordulat íróinál még messze nem Móricz volt a folytatandó, újraírt tradíció, sokkal inkább Kosztolányi vagy Ottlik – a Balassa ellen elhangzó vádakban igen gyakran felmerül, hogy az új próza elismertetéséért vívott küzdelmében túlzottan egyneműsíteni kívánta az irodalomtörténeti hagyományt, csak azokat a szerzőket helyezve előtérbe, akik Esterházy vagy Nádas előképeiként voltak fontosak. Margócsy István például a következőképpen fogalmazott nemrégiben egy, az elmúlt negyedszázad irodalmának újraolvasását céljával kitűző konferencián: „ő [Balassa Péter – Sz. Zs.] is egy tökéletesen egységes, és egyenes vonalú fejlődésvonalat húzott meg a történésben, mely szerint a kezdetnél ott vannak az alapító atyák, Mészöly és Ottlik, s a következőkben csak az a szerző számíthat irodalmilag máig érvényesnek, aki az ő vagy személyes hatásuknak, vagy pedig valamely poétikai gesztusuknak átvételével olyan irodalmat hoz létre, amely ezt a vonalat erősítené meg; minek következtében Balassa, a hihetetlen gazdag műveltségű, és általam igen magasra értékelt ízlésű szerző, brutális keménységgel vágta le azokat a szerzőket, akik ezzel a fejlődésvonallal vagy irányzattal nem kerültek valamilyen módon érintkezésbe, s büntetésből el is dugta őket a semmibe (azaz az irodalomtörténeti hallgatásba)”. (Az újraolvasott negyedszázad, Szépirok Társasága, Budapest, 2007, 83) Éppen ezért különösen érdekes, hogy már egy 1993-as, *Esszéktől Északra* című, önigazololó és némileg keserű, „stratégia”, kanonizátor korszakára visszatekintő esszé-

jében Pályi András, Csalog Zsolt, Tar Sándor nevét emlegette Balassa, mint izgalmas szerzőkét, a nagy nyugatosok közül pedig Babits és Kosztolányi után Móriczhoz fordult. Balassa klasszikusokhoz és a kortársakhoz való viszonyát egymástól nem lehet elválasztani, hiszen a Móricz-újranovalásban is támaszkodni kívánt a kortárs irodalomra, ahogy az órajegyzetekből létrejött tanulmányban olvashatjuk: „Munkánkhoz, nevezetesen a Móricz-rekanonizációhoz további, rendkívül hatékony segítséget nyújt a kortárs irodalmi szövegek által teremtett interpretációs közeg.” (167)

Balassa arra eszmélt rá Móriczhoz fordulva, hogy az író alulértékelésének oka nem a szövegek elavultsága, hanem sokkal inkább radikális újszerűségük lehetett – azt fedezte fel, hogy vélhetőleg azért nem tudunk Móriczral mit kezdeni, mert nem végiggondoltunk, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyunk az ő művei kapcsán megkerülhetetlen kérdéseket, így a valóság és a szöveg viszonyát, a nyelvalattiság, az ösztön, az állati létbe sülyedt ember nyelviségének problémáját. Vagy akár a személyesség kérdését, az író mögött álló kultúra, az általa képviselt vagy őt felnevelő hagyomány szövegekbe épülését: Balassa például a korábbi Móricz-értelmezésekhez képest sokkal nagyobb figyelmet fordít a szövegekben tetten érhető keresztyén vagy bibliai szimbólumokra, és ezt a Móricz-biográfia egy ritkán emlegetett fejezetével is összefüggésbe hozza. Az *Árvácska* kapcsán mondta a következőt (nem a megírt, hanem a lejegyzett, későbbi verzióban): „Móricz a kisújszállási gimnáziumi tanulmányai után Debrecenben hallgatott teológiát, így bizonyos művei, például az *Árvácska* olvasásakor nem tekinthetünk el egyfajta reflektáltan alkalmazott, protestáns kegyelemtani látásmód mint lehetséges szövegszervező erő érvényesülésétől.” (170)

Érdekes, elgondolkodtató, folytatható, vitára indító elemzések gyűjteményeként – és egy nagy irodalmár önmagát, korábbi értékrendjét felülvizsgáló gesztusaként is olvasható tehát ez a kötet. S ha az utóbbit tartjuk szem előtt, nemcsak a halál kritikát némító ereje miatt nevezhetjük ezt a könyvet tiszteletreméltónak: önmagunk felülvizsgálata ugyanis rendkívül nehéz. Ahogy Móricz írta *A tegnapi napnak senki nem dalol* című, 1928-as esszéjében: „Az ember nem lesz annyival újabb, amennyiben öregszik, csak érettebb lesz. Az ember nem öleli fel az új és új korok viharzó élmény- és szellemiségi tartalmát, csak azt érleli ki tökéletesre, amit magával hozott a gyermekkorból. A negyvenéves férfi nem a ma reprezentálja, hanem az első húsz évé, amit átélt. S a hatvanéves és a nyolcvanéves mind élete első húsz évét jelenti mindhalálig.” A Balassa-kötetben tetten érhető, a kötet szerkesztőjének köszönhetően kirajzolódó, Babitstól Móriczig ívelő utat éppen ez a szokatlanság, váratlanság teszi különösen izgalmassá. S a különös, ahogy Balassa mondta egykor, *személytelen személyesség*nek köszönhetően ez a Balassa-könyv nemcsak azokról az írókról szól, akiket tárgyául választ, de arról

is, aki egyes darabjait megírta, vagy elmondta. S aki a halála közeledtével talán egyre inkább olvasó lett újra a korábbi kemény, „megmondó” ítélkező helyett. Olyan olvasó, aki legszívesebben már nem is mondaná a saját szövegét, csak számára fontos idézeteket sorakoztatna egymás után – Balassa utolsó írása, a *Lenóra papírai* például Füst Milán Móriczról szóló megjegyzéseit tartalmazza. De van ilyen Balassa-szöveg korábbról is, 1983-ból, a *Kis Babits-olvasó*. Innen hozok záróképpen egy 1913-as, a *Két szellem* című Babits-írásból származó idézetet, amely számomra erről a Balassa-kötetről is sokat elmond: „Mindenesetre a tudomány végső fogalmaiban mélyebb dolog, mint tisztán tudomány, és sokkal több köze van az emberi karakter lelki és testi gyökereihez, mint azt maguk a tudósok szeretnék.”

(Balassi, Budapest, 2007)